دو فصلنامهٔ نظریه و عمل در برنامهٔدرسی
سال دوم، شمارهٔ ٤، پاییز و زمستان۱۳۹۳، ۸٤-۵۵

Journal of Theory & Practice in Curriculum
Vol.4 (2); 2015, 55-84

ارزیابی کیفیت برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای علوم انسانی در نظام دانشگاهی ایران[۱]

Evaluating the Quality of Interdisciplinary Curricula of In Iranian Higher Education Humanities

سولماز نورآبادی[۲]
دکتر نعمت‌الله موسی‌پور[۳]
دکتر مجید علی عسگری[٤]
دکتر غلامرضا حاجی‌حسین‌نژاد[۵]

S. Nourabadi
N. Mosapour (Ph.D)
M. Aliasgari (Ph.D)
Gh. Hoseinnejhad (Ph.D)

چکیده: با توجه به تحولاتی که در جوامع بشری به دلیل تغییرات سریع علمی و تکنولوژیکی رخ داده است، بهره‌مندی از میان‌رشته‌ای‌ها، ضرورتی اجتناب-ناپذیر است. لازمهٔ تولید و اجرای موفق برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، ارزشیابی و به تبع آن بازنگری مداوم، است. هدف اصلی تحقیق حاضر، ارزشیابی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای علوم انسانی در آموزش عالی ایران است. حال این سؤال مطرح می‌شود که وضعیت موجود این برنامه‌ها در آموزش عالی ایران تا چه میزان با وضعیت مطلوب انطباق دارد؟ برای پاسخ به این سوال از روش پژوهش ارزشیابی بر بنیاد رویکرد آمیخته استفاده شده است. جامعهٔ آماری در این پژوهش شامل برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای علوم انسانی نظام دانشگاهی ایران است. متناسب با متغیرها و چهار گروه اطلاع‌رسان این تحقیق، روش‌های جمع‌آوری داده‌ها تعیین شد. نتایج حاکی از آن است که تمامی مؤلفه‌های برنامهٔدرسی، (شامل اهداف، محتوا و سرفصل‌ها، روش‌های تدریس و ارزشیابی، و نیز دوره‌های بازآموزی) نیاز به بازنگری و تحول بنیادی دارد.

کلیدواژه‌ها: برنامهٔدرسی میان‌رشته‌ای، ارزیابی، برنامهٔدرسی میان‌رشته‌ای علوم انسانی، کیفیت.

Abstract: According to scientific and technological changes that are emerging in society, the necessity of using interdisciplinaries is unavoidable. Successful development and implementation of interdisciplinary curricula need evaluation and revision continuously. The main aim of this study is to evaluate the humanities interdisciplinary curricula in higher education of Iran. Now the question is: "How much the current status of the curricula in higher education of Iran is adapted with the desired status"? To answer this question, evaluative research method, based on mixed methods, has been ussed.The population of this research includes humanities interdisciplinary curricula in higher education of Iran. Methods of data collecting were determined according to research variables and four study groups. The findings indicate that all components of the curriculum (including objectives, content and topics, teaching and evaluation methods, and retraining courses) need to be reviewed and be changed fundamentally.

Keywords: Interdisciplinary Curriculum, Evaluation, Interdisciplinary Curriculum of Humanities, Quality.

---

[۱] این مقاله مستخرج از رساله دکتری با عنوان «ارزشیابی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای علوم انسانی در نظام دانشگاهی ایران» می‌باشد که با حمایت «مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی» انجام شده است.

[۲]. دانشجوی دکترای برنامه‌ریزی درسی دانشگاه خوارزمی. Email: solnorr@yahoo.com؛
[۳]. دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان .
[٤]. دانشیار گروه مطالعات برنامهٔدرسی دانشگاه خوارزمی.
[۵]. دانشیار گروه مطالعات برنامهٔدرسی دانشگاه خوارزمی.

تاریخ ارسال مقاله: ۱۳۹۳/۳/۲۸ ، تاریخ پذیرش: تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۳/۰۸/۰۶

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

مقدمه

نظام آموزش عالی نقش مهمی در تربیت نیروی انسانی متخصص و در عین حال آینده‌نگر برای جامعهٔ امروز و فردای کشور دارد. با توجه به اینکه علوم در شاخه‌های مختلف آموزشی و پژوهشی با شتاب فراوانی در حال رشد و گسترش هستند، نظام آموزش عالی جهت همسویی و همگام شدن با این شتاب، نقش به سزایی ایفا می‌کند. با توجه به گستردگی و پیچیدگیِ علوم مختلف، از یک‌سو؛ و پاسخ‌گویی به نیازهای متنوع یادگیرندگان و جامعه از سوی دیگر؛ نیاز به بهره‌مندی از میان‌رشته‌ای‌ها در اولویت برنامه‌ریزی‌های نظام آموزش عالی کشور قرار می‌گیرد. برنامهٔ‌درسی میان‌رشته‌ای به برنامه‌ای گفته می‌شود که حاصل تلفیق دو یا چند رشتهٔ مستقل است که برای پاسخ‌گویی به یک نیاز اجتماعی یا مسئلهٔ معرفتی شکل گرفته است و به صورت رسمی بر اساس برنامهٔ مصوّب نظام آموزش عالی کشور در دانشگاه‌ها به اجرا گذاشته شده است. این برنامهٔ‌درسی، فرصت‌هایی را برای دانشجویان مهیا می‌سازد که ضمن بهره‌مندی از رشته‌های علمی گوناگون، به مطالعه و حل مسائل مطرح در جامعه پرداخته و به مهارت‌های تفکر انتقادی و ترکیب‌گرایی دست یابند.

با توجه به مطالب فوق دربارهٔ نظام دانشگاهی و برنامهٔ‌درسی میان‌رشته‌ای، آیا بحث ارزشیابی برای این برنامه درسی و بررسی کیفیت آن، مطرح بوده است؟ مطالعات حاکی از آن است که «سنگ بنای تفکر سنتی دربارهٔ بررسی و ارزشیابی برنامهٔ‌درسی، میزان پیشرفت برنامه بر اساس اهداف روشن و مورد توافق بود. اما میان‌رشتگی دارای پیچیدگی‌هایی است، زیرا بیش از یک رشتهٔ‌علمی، تخصص یا حوزهٔ میان‌رشته‌ای در آن، دخیل است و گاهی اوقات نظرات متناقض دربارهٔ اینکه چه چیزی ارزشیابی شود، وجود دارد (کلاین[1]، ترجمه اعتمادی‌زاده و موسی‌پور، ۱۳۸۹، ص ۲۰۸). به واسطهٔ نبود دستورالعمل‌های روشن، اغلب اوقات، استانداردهای رشته‌محور گذشته به‌کار گرفته می‌شوند. بنابراین ارائهٔ‌تعریفی روشن از این ویژگی‌ها و شیوه‌های مناسب ارزشیابی آنها از اهمیت اساسی برخوردار است. جست‌وجو در این زمینه نشان می‌دهد که ضمن کوشش‌های پژوهشی مربوط (مانند رسالهٔ دکتری کیذوری، ۱۳۹۲؛ تحقیق مهرمحمدی، موسی‌پور و کیذوری، ۱۳۹۱)، پاسخی برای این پرسش در آنها ارائه نشده و به این وجه برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای عنایت نشده است. بنابراین، پرسش از اینکه «برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای علوم انسانی در آموزش عالی ایران از چه کیفیتی برخوردارند و به چه نحو به اجرا درمی‌آیند؟»، پرسش‌هایی هستند که مسئلهٔ واقعی نظام آموزش دانشگاهی ایران محسوب می‌شوند.

[1]. Klein, Julie Thompson

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

بیان مسئله

بحثی که درباره برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای‌ها در ایران مطرح است از سویی دارای سابقه است و از سویی امید بسیاری به آن بسته شده است. این امر به اسناد بالادستی مانند سند نقشهٔ جامع علمی کشور (۱۳۸۹) برمی‌گردد که بسیار به کلمهٔ میان‌رشته‌ای اشاره شده است. مطالعات انجام شده حاکی از آن است که بهره‌مندی از برنامهٔ‌درسی میان‌رشته‌ای در نظام آموزش عالی ایران به بیش از سی سال قبل برمی‌گردد. اولین کاربست آن در «مصوّبات ستاد انقلاب فرهنگی با عنوان "خدمات میان‌رشته‌ای" در «آموزش عالی» (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۲) دیده شده است. همچنین کاربست دیگر آن، بعد از انقلاب اسلامی، به دانشگاه امام صادق (ع) برمی‌گردد. در این دانشگاه که در سال ۱۳٦۱ تأسیس شده است، «بین رشته‌های مختلف علوم انسانی و معارف اسلامی ارتباط میان‌رشته‌ای برقرار شده است» (دانشگاه امام صادق، ۱۳۹۲).

برای بیان ملموس‌تر میان‌رشته‌ای‌ها در سال‌های اخیر، می‌توان از گرایش‌های مختلف علوم تربیتی مانند مدیریت آموزشی، تکنولوژی آموزشی، و سنجش آموزشی نام برد. «در نظام آموزش عالی ایران، ۸٤۷ رشته علوم انسانی در سال ۱۳۹۰ فعال بوده است که ٥٤/۱ درصد دارای وضعیت چندرشته‌ای و ۲۰/۹ درصد دارای وضعیت میان‌رشته‌ای بوده‌اند» (مهرمحمدی و دیگران، ۱۳۹۱، ص ۱۰۱). بنابراین تولید و اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، نیازمند ارزشیابی است. در ادامه این سؤال مطرح می‌شود که آیا برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای که با تاریخچهٔ فوق، در ایران به‌کار رفته‌اند؛ مورد ارزشیابی قرار گرفته‌اند؟

همچنین باید اشاره شود که در زمینهٔ ارزشیابی برنامه‌های میان‌رشته‌ای علوم انسانی در ایران تحقیقی انجام نشده است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهشی

با توجه به اینکه عصر حاضر، عصر تحولات گوناگون علمی و تکنولوژیکی در جهان است؛ همنوا شدن با پیشرفت‌های علمی روز، مستلزم بهره‌مندی از میان‌رشته‌ای‌ها به‌ویژه در آموزش عالی می‌باشد. نظام آموزش عالی نقش مهمی در تربیت نیروی انسانی متخصص و در عین حال آینده‌نگر برای جامعهٔ امروز و فردای کشور دارد. با توجه به اینکه علوم در شاخه‌های مختلف آموزشی و پژوهشی با شتاب فراوانی در حال رشد و گسترش هستند؛ نظام آموزش عالی جهت همسویی و همگام شدن با این شتاب، نقش به‌سزایی ایفا می‌کند؛ به‌طوری‌که ضمن اهمیت قائل شدن به توسعه و ترویج علوم در محور اهداف خود، گسترشی متناسب با نیازهای گوناگون جامعه به همراه تربیت افرادی ماهر، با قدرت ذهنی ترکیب‌گر و خلاق دارد. از طرف دیگر، با بهره‌مندی از میان‌رشته‌ای‌ها می‌توان ضمن حذف فاصلهٔ میان علوم مختلف، بین آنها ارتباط برقرار نمود تا هر یک، دانش و دستاوردهای خود را با دیگری به اشتراک بگذارد. بنابراین با

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

توجه به این گستردگی و پیچیدگیِ علوم مختلف، از یک‌سو؛ و پاسخ‌گویی به نیازهای متنوع جامعه از سوی دیگر؛ نیاز به بهره‌مندی از میان‌رشته‌ای‌ها در اولویت برنامه‌ریزی‌های نظام آموزش عالی کشور قرار می‌گیرد. بنابراین، با توجه به اهمیت رشد و گسترش و به‌روزرسانی یادگیرندگان در ابعاد گوناگون علمی، نیاز به بهره‌مندی از میان‌رشته‌ای‌ها و برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای محسوس‌تر می‌شود. تا آنجا که در سیر تکامل رشتهٔ برنامه‌ریزی درسی، برنامه‌ریزی درسی میان‌رشته‌ای مطرح شده و روزبه‌روز، بر تعداد میان‌رشته‌ای‌ها افزوده می‌شود. این حرکت «به بازاندیشی در بعضی از دانش‌های ساختگی چند وقت اخیر کمک کرد. در این زمان، در امریکای شمالی، به میان‌رشته‌ای توجهی خاص می‌شد که بیشتر بر مشکلات و چالش‌های آنها متمرکز بود» (تورنر[1]، ۲۰۰۶، ص ۱۸۶). شایان ذکر است «از سال ۱۹۸۶ تا ۱۹۹۶ دانشگاه‌های امریکا رشدی ۳۶ درصدی در بهبود میان‌رشته‌ای‌ها داشتند، اما رشته‌های دیگر ۷۶ درصد توسعه پیدا کرده بودند. با این حال، واقعیت این است که سرعت تکوین میان‌رشته‌ای به رویکردهای تخصصی نرسیده است، ولی این حرکت آغاز شده و مانند یک ضرورت در دانشگاه‌های جهان پیگیری می‌شود» (پین،[2] ۱۹۹۹، ص ۱۷۷). با توجه به اینکه ایجاد میان‌رشته‌ای‌ها از مباحث روز نظام دانشگاهی است و روز به روز بر تعداد آنها افزوده می‌شود؛ با گسترش میان‌رشته‌ای‌ها در شاخه‌های مختلف علوم، نیاز به ارزشیابی و بررسی کیفیت آنها نیز مطرح می‌شود.

از لحاظ تاریخی، واژهٔ «ارزشیابی برنامه درسی، برای مفاهیم مختلف ولی به هم مرتبط مورد استفاده قرار گرفته است. برخی برای این مفهوم، ارزشیابی محصول برنامهٔدرسی و ارزشیابی از برنامهٔدرسی را بکار برده‌اند» (فتحی واجارگاه، ۱۳۸۱، ص ٤١). بنا به تعریف دیگر، ارزشیابی «فعالیت نظامداری است که طی آن ملاک‌هایی برای ارزش‌گذاری تعیین می‌شود، اطلاعاتی دربارهٔ وضعیت موضوع یا پدیدهٔ موردنظر فراهم می‌آید و با مقایسهٔ این دو (وضع موجود و ملاک‌ها)، از ارزش و سودمندی و به عبارتی از کیفیت موضوع یا پدیده خبر داده می‌شود. بر این اساس کسی که به کار ارزشیابی اقدام می‌کند نیازمند آن است که تصمیم بگیرد که از کدام منابع و با چه شیوه‌ای ملاک‌های ارزشگذاری را انتخاب کند، چگونه اطلاعات لازم دربارهٔ موضوع یا پدیدهٔ مورد بررسی را به دست آورده و تحلیل کند» (موسی‌پور، ۱۳۸۱الف، ص ۱۲۰).

ارزشیابی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای نظام آموزش عالی ایران نیز از جایگاه مهمی برخوردار است. در این مورد بازرگان (۱۳۸۸) تقسیم‌بندی زیر را ارائه داده است:

از دیدگاه سیستمی، کیفیت برنامه درسی میان‌رشته‌ای متشکل از کیفیت عوامل درون‌داد، فرایند، برون‌داد، و پیامدهای برنامه است. از طرف دیگر، به منظور پی بردن به کیفیت برنامهٔدرسی میان-رشته‌ای، باید سه جنبهٔ برنامهٔدرسی را ارزشیابی کرد: برنامهٔدرسی مصوّب، برنامهٔدرسی اجرا شده،

[1]. Turner, B.S.
[2]. Payne, L.S.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

برنامهٔدرسی کسب شده. بطور کلی، ابتدا باید به ارزشیابی برنامهٔ تصویب شده پرداخت؛ همان برنامه‌ای که نمایانگر هدف‌های برنامه و انتظارات مخاطبان آن است. از طرف دیگر؛ در هر برنامهٔ میان‌رشته‌ای، نه تنها این مرحلهٔ مقدماتی انجام می‌شود، بلکه همان‌طور که در بخش کیفیت این‌گونه برنامه‌ها اشاره شد، قضاوت درباره برنامهٔدرسی میان‌رشته‌ای با تأکید بر آن است که مباحث تا چه اندازه به‌هم تنیده شده است، به عبارت دیگر، موضوع‌ها و مباحث برنامه درسی در کدام یک از پله‌های نردبان به‌هم‌تنیدگی قرار دارد.

در ارزشیابی، مفاهیم ملاک یا شاخص، نشانگر، استاندارد، و الزامات قضاوت مطرح می‌شود. «ملاک عبارت است از ویژگی‌ها یا جنبه‌هایی از پدیدهٔ مورد ارزیابی که قضاوت دربارهٔ آن‌ها انجام می‌پذیرد. نشان‌گرها عبارت است از مشخصه‌هایی که برای گردآوری داده‌ها جهت قضاوت دربارهٔ ملاک‌های مورد نظر به‌کار برده می‌شود. استاندارد به این سؤال پاسخ می‌دهد که چقدر از ملاک مورد نظر کافی است تا بتوان وضعیت آن را "مطلوب" قضاوت کرد» (ویندهام[1] و چاپمن[2]، ۱۹۹۰؛ به نقل از بازرگان، ۱۳۸٦).

در این پژوهش طی سه گام از برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای با شاخص‌های ارزشیابی به‌دست-آمده از مطالعهٔ اسناد و مصوّبات، ارزشیابی به‌عمل خواهد آمد تا به مقایسهٔ وضع موجود با وضع مطلوب این برنامه‌ها در علوم انسانی پرداخته شده و تفاوت این‌دو به‌دست‌آید.

مدل نظری پژوهش

بحث از برنامهٔدرسی میان‌رشته‌ای، دارای دامنه‌ای وسیع است که ورود به آن از مناظر مختلفی ممکن است. در این تحقیق، الگویی برای تقسیم‌بندی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای‌ها ارائه شده است. به این‌صورت که این برنامه‌ها از منظر «منشاء» مورد نظر خواهند بود و بر اساس واقعیت-های آموزش عالی ایران، در سه گروه قرار می‌گیرند: برنامهٔدرسی میان‌رشته‌ای مسئله‌محور، برنامهٔدرسی میان‌رشته‌ای دانش‌محور و برنامهٔدرسی میان‌رشته‌ای دانش- دین‌محور. برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای **مسئله‌محور** که به نیازهای اجتماعی کشورمان می‌پردازد مانند مدیریت امور فرهنگی، که مبنای تأسیس آن بررسی و حل مسائل تربیتی ایران است؛ برنامه‌های درسی **دانش-محور** که با مسائل معرفتی سروکار دارد و به مسائل آموزشی و تربیتی در ابعاد جهانی می‌پردازد مانند مشاوره؛ و برنامه‌های درسی **دانش- دین‌محور** که ترکیب دانش و دین را دنبال می‌کند و مسائل دوگانه آنها مبنای تأسیس آن است مانند علوم قرآن و حدیث. هر برنامهٔدرسی میان‌رشته-ای در زیرمجموعهٔ یکی از این موارد قرار می‌گیرد. به عبارتی در یک گروه، میان‌رشته‌ای‌هایی قرار گرفته‌اند که در جهت بررسی مسائل آموزشی بومی کشور است؛ یا برای مطالعهٔ مسائل

[1].Windham
[2].Chapman

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

آموزشی، در جهان تأسیس شده؛ و یا مسائل مربوط به دو حوزهٔ علم و دین را مد نظر خود قرار می‌دهد.

روش پژوهش

با توجه به اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای در کشورمان، در این تحقیق به ارزشیابی این برنامه‌ها در جهت اصلاح و بهبود آنها پرداخته شده است. بنابراین تحقیق حاضر از نوع پژوهش-های کاربردی است. رویکرد اصلی، روش پژوهش ارزشیابی بر بنیاد رویکرد آمیخته[1]؛ با ترکیبی از روش‌های کمّی و کیفی است. روش تحقیق ترکیبی، «روشی است که رهیافت کمّی و کیفی را در قالب روش‌شناسی یک مطالعهٔ واحد یا یک مطالعهٔ چندمرحله‌ای باهم ترکیب می‌کند» (تشکری و تدلی[2]، ۲۰۰۳، ص ۱۲۸). کرسول[3] (۲۰۱۲) طراحی تحقیق به روش آمیخته را «مجموعه فرایندهای کمّی و کیفی تعریف می‌کند که به منظور فهم یک مسئلهٔ تحقیق استفاده می‌شود» (ص ٤٢٣).

«ادغام[4] یا همگرا کردن[5] دو مجموعهٔ داده، از طریق یکی کردن آنها، یکی از روش‌های تلفیق داده‌ها است که ما در پژوهش حاضر از آن بهره‌مند شده‌ایم. به‌طور خلاصه می‌توان گفت که صرفاً جمع‌آوری و تحلیل داده‌های کیفی و کمّی کافی نیست، بلکه این داده‌ها باید به شکلی تلفیق شوند که تصویر کامل‌تری از مسئلهٔ مورد نظر در مقایسه با هر یک از داده‌ها به تنهایی ارائه دهند» (کرسول و کلارک، ۱۳۹۰، ص ۱۱). در این پژوهش، داده‌های کمّی و کیفی همزمان جمع‌آوری شد. داده‌های کمّی با استفاده از پرسشنامهٔ ساختاریافته از دانشجویان برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای گردآوری شد. داده‌های کیفی با استفاده از مصاحبه (سه فرم جداگانه) از منابع اطلاع‌رسان اساتید و متخصصان تولید و متخصصان اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای گردآوری شد. همچنین از میان چهار نوع طرح اصلی روش‌های ترکیبی، طرح همسوسازی[6] (مثلث‌سازی) برای پژوهش حاضر انتخاب شده است.

علاوه بر روش‌های فوق، روش پژوهش نهایی در این تحقیق، روش ارزشیابی است. ارزشیابی آموزشی و درسی، فرایند قضاوت دربارهٔ ارزش یا سودمندی برنامه‌های آموزشی و درسی است. در این پژوهش در روش ارزشیابی، وضعیت موجود با شاخص‌های مطلوب، محک زده می‌شود.

---

1. Mix Method
2. Tashakkori & Teddlie
3. Creswell
4. Merging
5. Converging
6. Triangulation Design

«طرح همسوسازی، یک طرح یک‌مرحله‌ای است که در آن پژوهشگر روش‌های کمّی و کیفی را همزمان و با وزنی یکسان مورد استفاده قرار می‌دهد» (کرسول و کلارک، ۱۳۹۰، ص ٦٩).

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

به عبارت دیگر منطق استفاده از روش ارزشیابی این است که بدانیم علیرغم اجـرای بـیش از ۳۰ سالهٔ برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، آیا اهداف مورد نظر تحقق یافته‌اند؟

در این تحقیق، از طریق ارزشیابی، وضعیت موجود با شاخص‌های مطلـوب، طـی سـه مرحلـهٔ زیر، محک زده می‌شود:

- **مرحلهٔ اول:** تعیین شاخص‌های ارزشیابی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای (وضعیت مطلوب).
- **مرحلهٔ دوم:** جمع‌آوری داده دربارهٔ متغیرهای مربوط به شاخص‌ها (وضعیت موجود).
- **مرحلهٔ سوم:** به محک زدن و تعیین کیفیت برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای (مقایسـهٔ وضـعیت موجود با وضعیت مطلوب).

جامعهٔ آماری

جامعهٔ آماری در این پژوهش شامل برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای علوم انسانی ایران اسـت. در نظام آموزش عالی ایران، بر اساس گزارش پژوهشی مهرمحمدی، موسی‌پور، و کیذوری (۱۳۹۱)؛ ۸٤۷ رشتهٔ علوم انسانی در سال ۱۳۹۰ فعال بوده است؛ کـه تعـداد ۲۹۱ عنـوان کارشناسـی، ۳٦۸ عنوان کارشناسی ارشد و ۲۰۸ عنوان دکترا بوده است. تحلیل وضعیت رشته‌های دایـر بـر اسـاس تعاریف مطرح در این پژوهش نشان می‌دهد که ۲۰/۹ درصد آنهـا دارای وضـعیت میـان‌رشـته‌ای بوده‌اند.

برای کسب اطلاع دربارهٔ برنامه‌های درسی، از منابع اطلاع‌رسـان شـامل اسـاتید، متخصصـان و دانشجویان برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای؛ و نیز اسناد مربوط به برنامه‌های درسی مذکور اسـتفاده شد.

نمونهٔ آماری و روش نمونه‌گیری

نمونهٔ مورد بررسی این پژوهش، به شیوهٔ نمونه‌گیری ملاک‌محور انتخاب می‌شود. از ملاک‌های انتخاب نمونه برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای عبارتند از:

- در دسترس بودن و قابلیت اجرایی داشتن.
- اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای در سال تحصیلی ۱۳۹۳-۱۳۹۲.
- دایر بودن تمامی دوره‌های تحصیلی کارشناسی، کارشناسی ارشـد و دکتـرای آن میـان-رشته در گروه آموزشی.
- داشتن حداقل امکانات برای اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای بـر اسـاس مقـررات وزارت متبوع.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

سه میان‌رشته[1] برای بررسی به عنوان نمونهٔ میان‌رشته‌ای‌های در حال اجرا در هر سه مقطع تحصیلی انتخاب شد که تمامی ملاک‌های انتخاب نمونه برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای مورد نظر این پژوهش را دارا بود. مدیریت امور فرهنگی در دانشگاه آزاد اسلامی؛ مشاوره در دانشگاه خوارزمی؛ و علوم قرآن و حدیث در دانشگاه تهران انتخاب شد.

جدول شماره ۱: حجم نمونه برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای علوم انسانی

مقطع تحصیلی / میان‌رشته	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکترا	جمع
مسئله‌محور (مدیریت امور فرهنگی در دانشگاه آزاد اسلامی)	۱	۱	۱	۳
دانش‌محور (مشاوره در دانشگاه خوارزمی)	۱	۱	۱	۳
دانش ـ دین‌محور (علوم قرآن و حدیث در دانشگاه تهران)	۱	۱	۱	۳
جمع	۳	۳	۳	۹

در این پژوهش، گروه‌های مختلفی از افراد به عنوان اطلاع‌رسان نقش ایفا کرده‌اند که در هر گروه بر اساس انتخاب، به نمونهٔ اطلاع‌رسان دسترسی حاصل شده است. این اطلاع‌رسان‌ها عبارتند از: اساتید و دانشجویان برنامهٔ‌درسی میان‌رشته‌ای در سه دانشگاه انتخاب شده، متخصصان برنامهٔ‌درسی میان‌رشته‌ای. نمونه و نمونه‌گیری در چهار گروه اطلاع‌رسان متفاوت است. به این صورت که نمونه و نمونه‌گیری در گروه اساتید و متخصصان برنامهٔ‌درسی میان‌رشته‌ای با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند یا از روی قصد انجام شد.

طبق اطلاعات ارائه شده توسط کارشناسان آموزشی مربوط در سه دانشگاه، تعداد ۵ استاد در گروه مشاوره (دانشگاه خوارزمی)؛ ۸ استاد در گروه مدیریت امور فرهنگی (دانشگاه آزاد اسلامی)؛ و تعداد ۱۲ استاد در علوم قرآن و حدیث (دانشگاه تهران)؛ با مدرک دکتری در سال تحصیلی ۱۳۹۳-۱۳۹۲ مشغول به تدریس بوده‌اند (جدول شماره ۲). از میان این افراد، مصاحبه تا اشباع نظری اطلاعات (۲۲ نفر)، ادامه داشت.

جدول شماره ۲: حجم جامعه و نمونه آماری مربوط به اساتید برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای مورد بررسی

تعداد / میان‌رشته‌ها و دانشگاه‌ها	جامعه آماری	نمونه آماری
مدیریت امور فرهنگی (دانشگاه آزاد اسلامی)	۸	۸
مشاوره (دانشگاه خوارزمی)	۵	۳
علوم قرآن و حدیث (دانشگاه تهران)	۱۲	۱۱
جمع	**۲۵**	**۲۲**

[1]. بر اساس تحقیق مهرمحمدی، موسی‌پور و کیذوری (۱۳۹۱) که این سه را جزء میان‌رشته‌ای‌ها، طبقه‌بندی نموده‌اند.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

در مورد متخصصان برنامهٔدرسی، ابتدا فهرستی از متخصصان تولید و اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای به همراه مشخصات فردی مانند رشتهٔتخصصی و محل پژوهش ایشان، تهیه شد. از فهرست ٧٣ نفری مربوط به متخصصان تولید، و فهرست ٦٥ نفری مربوط به متخصصان اجرا، مجموعا ١٢ نفر، برای اعتبارسنجی ابزار گردآوری داده‌ها انتخاب شد تا در صورت عدم پاسخ‌گویی برخی از متخصصان، اعتبار مربوط به این بخش تحقیق حفظ شود.در مرحلهٔ جمع-آوری اطلاعات نیز مصاحبه با متخصصان تولید و اجرا دربارهٔ متغیرهای پژوهش، تا اشباع نظری داده‌ها ادامه داشت که اطلاعات کامل در جدول شماره ٣ ارائه شده است.

جدول شماره ٣: حجم جامعه و نمونهٔآماری مربوط به متخصصان تولید و اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای

متخصصان / تعداد	جامعه آماری	نمونه آماری
متخصصان تولید	٧٣	٨
متخصصان اجرا	٦٥	٧
جمع	**١٣٨**	**١٥**

در گروه دانشجویان برنامهٔدرسی میان‌رشته‌ای، نمونه‌گیری با استفاده از جدول نمونه-گیری مورگان[1] (کمّی) انجام شد. اطلاعات مربوط به این منبع اطلاع‌رسان در جدول شماره ٤ ارائه شده است.

جدول شماره ٤ : حجم جامعه و نمونهٔ آماری مربوط به دانشجویان برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای مورد بررسی

تعداد / میان‌رشته‌ها و دانشگاه‌ها	جامعهٔ آماری				نمونهٔآماری			
	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکترا	جمع	کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکترا	جمع
مدیریت امور فرهنگی (دانشگاه آزاد اسلامی)	١٩٨	١٠٢	٣٧	٣٣٧	٩٢	٦٦	٣٦	١٩٤
مشاوره (دانشگاه خوارزمی)	١٢٣	٤٨	٢٥	١٩٦	٧٤	٣٨	٢٦	١٣٨
علوم قرآن و حدیث (دانشگاه تهران)	١٢٤	٤٧	١٨	١٨٩	٩٢	٣٤	١٤	١٠٤
جمع	**٤٤٥**	**١٩٧**	**٨٠**	**٧٢٢**	**٢٢٨**	**١٣٨**	**٧٦**	**٤٣٦**

نمونه‌گیری در چهارمین گروه اطلاع‌رسان یعنی اسناد برنامهٔدرسی میان‌رشته‌ای، مطرح نبوده و همه اسناد قابل دستیابی مورد مطالعه قرار گرفت.

[1]. Morgan Samlling

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

روش و ابزار جمع‌آوری اطلاعات

در این پژوهش برای جمع‌آوری اطلاعات از روش‌های کمّی و کیفی استفاده می‌شود. به عبارتی متناسب با متغیرها و چهار گروه اطلاع‌رسان این تحقیق، روش‌های جمع‌آوری داده‌ها تعیین می‌شود.

در گام نخست تحقیق، برای تعیین شاخص‌های ارزشیابی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، از انواع روش‌های کیفی، روش تحلیل محتوا انتخاب شد. از انواع روش‌های تحلیل محتوا نیز روش تحلیل اسنادی انتخاب شده است که منظور از اسناد در اینجا مصوّبات شورای عالی انقلاب فرهنگی و برخی از اسناد بالادستی مرتبط با موضوع می‌باشد. پس از تعیین ملاک‌ها یا شاخص-های ارزشیابی از منبع اطلاع‌رسان اسناد، جهت کسب اطلاعات درباره وضعیت موردنظر و جمع-آوری اطلاعات، از سه منبع اطلاع‌رسان شامل اساتید، متخصصان، و دانشجویان برنامهٔدرسی میان‌رشته‌ای استفاده شد.

در گام دوم تحقیق، برای گردآوری اطلاعات **در بخش کیفی** پژوهش، برای دو منبع اطلاع-رسان اساتید سه دانشگاه انتخاب شده در سه میان‌رشته، و متخصصان تولید و اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، فرم مصاحبه‌ای تدوین شد که سؤالات آن به صورت نیمه ساختاریافته مبتنی بر شاخص‌های ارزشیابی بود. برای گردآوری اطلاعات **در بخش کمّی**، برای منبع اطلاع‌رسان دانشجویان، فرم پرسشنامه‌ای تدوین شد که سؤالات آن مبتنی بر شاخص‌های ارزشیابی، و بر مبنای نمره‌گذاری طیف ۵ درجه‌ای لیکرت بود.

در گام سوم پژوهش از روش پژوهش ارزیابانه برای تجزیه و تحلیل اطلاعات استفاده شده است.

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

در مرحلهٔ اول: تعیین شاخص‌های ارزشیابی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای (وضعیت مطلوب)؛ جهت تعیین شاخص‌ها، از سه منبع مصوّبات شورای عالی انقلاب فرهنگی، دستورالعمل‌های مصوّب (و مرتبط با) وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در بازنگری علوم انسانی، و نیز مباحث مطرح در حوزه‌های برنامه‌های میان‌رشته‌ای استفاده شد. پس از مطالعهٔمنابع بیان شده، شاخص‌هایی استخراج شد و ارتباطشان با هدف کلی این پژوهش با ذکر هر یک از آنها در جدول شمارهٔ ۵ مشخص گردید. در ستونی از جدول نیز، سندی که شاخص مربوط از آن انتخاب شده به همراه منبع شاخص بیان شد. در ستون آخر، نشانگرهای شاخص یا داده‌های مورد نیاز برای این شاخص، تدوین شد. بنابراین برای جمع‌آوری اطلاعات موردنیاز به پرسش-های این پژوهش، ۲٤ شاخص شناسایی شدند.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

جدول شمارهٔ ٥: شاخص‌های ارزشیابی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای علوم انسانی

شماره	هدف	سند	منبع شاخص	شاخص	داده‌های مورد نیاز
١	هدف کلی	مصوّبه ٥٥٠ جلسه مورخ ٢٦-٠٨-١٣٨٣ شورای عالی انقلاب فرهنگی؛ شاخص‌های ارزیابی آموزش عالی	- اعضاء هیئت علمی، - مقاطع تحصیلی	- نسبت اعضاء هیئت علمی میان‌رشته‌ای به دانشجویان میان‌رشته‌ای * نسبت میان‌رشته‌ها به رشته‌ها در مقطع کارشناسی، ارشد و دکتری	**بخش کمّی** - تعداد اعضای هیئت علمی میان‌رشته‌ای - تعداد دانشجویان میان‌رشته‌ای - تعداد میان‌رشته‌ها در مقاطع کارشناسی، ارشد و دکتری - تعداد رشته‌ها در مقطع کارشناسی، ارشد و دکتری **بخش کیفی** - میزان رضایت اعضای هیئت علمی میان‌رشته‌ای از امکانات آموزشی موجود - میزان رضایت دانشجویان میان‌رشته‌ای از کیفیت تدریس
٢	هدف کلی	مصوّبه ٦٧٩ جلسه مورخ ١٤-١٠-١٣٨٩ شورای عالی انقلاب فرهنگی؛ سند نقشه جامع علمی کشور	متحول‌سازی و ارتقای کمّی و کیفی در علوم	* نقش میان‌رشته‌ای‌های موجود در درون علوم انسانی در ارتقای کمّی و کیفی علوم انسانی از نظر اساتید و متخصصان برنامه درسی میان‌رشته‌ای	- نقش میان‌رشته‌ای‌های موجود در علوم انسانی در ارتقای کمّی علوم انسانی از نظر اساتید و متخصصان برنامه درسی میان‌رشته‌ای - نقش میان‌رشته‌ای‌های موجود در علوم انسانی در ارتقای کیفی علوم انسانی از نظر اساتید و متخصصان برنامه درسی میان‌رشته‌ای
٣	هدف کلی	شاخص‌های ارزیابی درونی گروه آموزشی مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی دانشگاه تهران(١٣٨٥)	تناسب برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای با نیازهای فرد و جامعه	* تناسب برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای با نیازهای فرد و جامعه از نظر اساتید * تناسب برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای با نیازهای فرد و جامعه از نظر متخصصان * تناسب برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای با نیازهای فرد و جامعه از نظر دانشجویان	- نظر دانشجویان درباره برآوردن نیازهایشان توسط برنامه درسی در حال اجرا
٤	هدف کلی	شاخص‌های ارزیابی درونی گروه آموزشی	انعطاف‌پذیری برنامه‌های درسی	* تنوع دروس برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای با نیازهای فرد و جامعه از نظر اساتید	- فهرست دروس برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای - نظر اساتید، متخصصان و دانشجویان برنامه‌های درسی

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

شماره	هدف	سند	منبع شاخص	شاخص	داده‌های مورد نیاز
		مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی دانشگاه تهران(۱۳۸۵)	میان‌رشته‌ای نسبت به نیازهای فرد و جامعه	* تنوع دروس برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای با نیازهای فرد و جامعه از نظر متخصصان * تنوع دروس برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای با نیازهای فرد و جامعه از نظر دانشجویان	میان‌رشته‌ای درباره تنوع دروس و برآوردن نیازهای فردی و اجتماعی‌شان
۵	هدف کلی	شاخص‌های ارزیابی درونی گروه آموزشی مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی دانشگاه تهران (۱۳۸۵)	دوره‌های آموزشی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای و اهداف آن	* وجود اهداف دقیق و مدون در برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای در خصوص دوره‌های آموزشی – ارائه دوره‌های جدید آموزشی میان‌رشته‌ای و بازآموزی متناسب با نیازهای جامعه و تحولات علمی روز	– اهداف دقیق برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای در خصوص دوره‌های آموزشی – اجرای دوره‌های آموزشی و بازآموزی میان‌رشته‌ای
٦	هدف کلی	شاخص‌های ارزیابی درونی گروه آموزشی مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی دانشگاه تهران (۱۳۸۵)	تناسب برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای با امکانات مادی و نیروی انسانی گروه	– تناسب برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای با تخصص اساتید – تناسب برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای با تجهیزات و امکانات	– تخصص اساتید برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای – تجهیزات و امکانات مورد استفاده در اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای
۷	هدف کلی	ملاک‌ها و شاخص‌های عامل "برنامه درسی" میان‌رشته‌ای (مهرمحمدی و کیذوری، ۱۳۸۹، ص ۱۰٦)	انسجام تلفیقی بین تمام عناصر برنامه درسی و در درون هر یک از دروس	* سازماندهی برنامه درسی به صورت میان-رشته‌ای. * مشخص بودن آنچه سبب ایجاد انسجام در برنامه می‌شود و وجود شواهد لازم برای دستیابی به این انسجام. * برنامه‌ریزی دقیق نحوه ارتباط دروس با یکدیگر. * سازماندهی هر یک از دروس، پیرامون سرفصل‌های اصلی، موضوعات، ایده‌های حاکم بر برنامه، مسائل یا سؤال‌های اساسی.	– نظر متخصصان و اساتید برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای درباره شاخص‌های بیان شده

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

شماره	هدف	سند	منبع شاخص	شاخص	داده‌های مورد نیاز
				* طراحی برنامه درسی بر اساس توالی مهارت‌های میان‌رشته‌ای از ساده به پیچیده. - مرتبط بودن قسمت‌های مجزای ساختار میان‌رشته‌ای به هم، و درک این ارتباط بین دروس مجزا توسط دانشجویان. * برقراری تعادل موثری در وسعت (ظهور رشته‌های چندگانه)، عمق (دانش مربوط به رشته‌های مختلف) و ترکیب (فرصت‌هایی برای تلفیق) در برنامه درسی میان‌رشته‌ای. - وجود سازوکار مدونی برای همکاری رشته-های مختلف علمی و حوزه میان‌رشته‌ای و طیفی از دروس میان‌رشته‌ای در برنامه درسی. * طراحی تجربه‌های یادگیری میان‌رشته‌ای کافی برای دستیابی به اهداف میان‌رشته‌ای. - وجود سازوکار مدونی برای همکاری مستمر سایر گروه‌های آموزشی دانشگاه و مجامع خارج از دانشگاه در ارتباط با موضوعات و محتوای مربوط به میان‌رشته‌ای.	
۸	هدف کلی	بازنگری برنامه‌های درسی علوم انسانی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	متخصصان تولید و اجرای برنامه‌های درسی میان‌شته‌ای	- شاخص‌های روزآمدسازی، بومی‌سازی و اسلامی‌سازی در مباحث برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای بکار رفته‌اند.	نظر متخصصان انتخاب شده برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

مرحلهٔ دوم: جمع‌آوری داده دربارهٔ متغیرهای مربوط به شاخص‌ها (وضعیت موجود)؛ در این مرحله از تحقیق، متغیرهای تحقیق از شاخص‌های ارزشیابی استخراج و تفسیر شد. متغیرهای مربوط به برنامهٔ درسی به‌طور کلی شامل طراحی و تدوین برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، روش سازماندهی، تحقق اهداف برنامهٔدرسی، مناسب بودن محتوا و سرفصل‌ها، روش تدریس، روش ارزشیابی، و اجرای دوره‌های بازآموزی اساتید، بودند که از مرحله قبل بدست آمد. سپس اطلاع‌رسان برای هر متغیر مشخص شد. منابع اطلاعاتی مربوط به متغیرهای تحقق اهداف برنامهٔدرسی، مناسب بودن محتوا و سرفصل‌ها، روش سازماندهی، روش تدریس، روش ارزشیابی؛ عبارتند از متخصصان تولید و اجرای برنامه-های درسی میان‌رشته‌ای، دانشجویان و اساتید سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری برنامه‌های درسی سه میان‌رشته‌ای انتخاب شده (مشاوره (دانش‌محور)، مدیریت امور فرهنگی (مسأله‌محور)، علوم قرآن و حدیث (دانش- دین‌محور)). همچنین منبع اطلاع‌رسان برای متغیر روش سازماندهی، متخصصان تولید و اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای؛ و برای متغیر اجرای دوره‌های بازآموزی اساتید، متخصصان تولید و اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، و اساتید سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری برنامه‌های درسی سه میان‌رشته‌ای تعیین شدند.

مرحلهٔ سوم: به محک زدن و تعیین کیفیت برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای؛ از روش پژوهش ارزیابانه برای تجزیه و تحلیل اطلاعات استفاده شده است. داده‌های کمّی جمع-آوری شده در بخش **کمّی**، قبل از شروع تحلیل داده‌ها و پاسخ به سؤالات اصلی پژوهش، با استفاده از نرم‌افزار spss 18 ، مورد بررسی قرار گرفته و با استفاده از آزمون ناپارامتریک خی‌دو، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. داده‌های جمع‌آوری شده **کیفی** از طریق مصاحبه، پیاده شده و با استفاده از مقوله‌بندی یا دسته‌بندی اطلاعات، کدگذاری شد. این مقوله‌ها توصیف، و در نهایت با استفاده از الزامات قضاوت، به داده‌های کمّی تبدیل شدند. دلیل استفاده از رویکرد روش‌های ترکیبی، درک درست از مسئلهٔ پژوهش بود. در بخش بحث در مورد نتایج و در تفسیرهایی که در بخش بحث ارائه شده، متغیرهای کمّی و کیفی ترکیب شدند. نشانه‌گذاری این مطالعه می‌تواند به‌صورت QUAN + QUAL باشد. هر یک از روش‌ها در یک بازهٔ زمانی یکسان مورد استفاده قرار گرفته‌اند و هر دو نقش برابر در دستیابی به هدف مطالعه را داشته‌اند. در تفسیر نیز هر دو داده با هم ادغام شده‌اند. از انواع طرح‌های همسوسازی[1]، مدل تبدیل داده‌ها[2] انتخاب شده است که دو نوع داده را در زمان تحلیل ادغام می‌کند.

یافته‌ها

[1]. مدل همگرا، مدل تبدیل داده‌ها، مدل رواسازی داده‌های کمّی و مدل چندسطحی.

[2].Data Transformation Model

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

در سؤالات مطرح شده در بخش **کیفی**، به ارزشیابی ابعاد مختلف برنامهٔدرسی میان-رشته‌ای، و تعیین چارچوب کلی وضعیت برنامه‌های درسی در حال اجرا بر اساس تحلیل نظرات مطرح شده اساتید برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، و متخصصان تولید و اجرای این برنامه‌ها، می‌پردازیم. پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان به تفکیک هر سؤال بیان شده، و سپس با استفاده از کدگذاری[1] باز و محوری، مقوله‌بندی شده است.

- پاسخ‌های ارائه شده به سؤال ۱ مصاحبه دربارهٔ ارزشیابی از اهداف برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای

از دید اساتید، و متخصصان تولید و اجرا، اهداف برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، به نوعی مغفول هستند. همچنین از شفافیت چندانی برخوردار نبوده و آن‌چنان که لازمهٔ پیشبرد آن حوزه است، محقق نشده‌اند. دلایل مختلفی برای عدم موفقیت و عدم تحقق اهداف برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای از نظر اساتید، وجود دارد. از دلایل مورد تأکید، مدرک‌گرا شدن دانشگاه‌ها و جوانان است که پیامد آن از بین رفتن اهمیت توجه به یادگیری واقعی است. همچنین این دلیل که بین ابعاد تئوریک دانشگاه و ابعاد عملی جامعه و بازار کار، رابطهٔ مستحکم و مشخصی وجود ندارد. از دلایل ذکر شده و مورد تأکید دیگر، دقیق و روشن نبودن این گونه برنامه‌ها و در کنار آن کیفیت اجرایی پایین، عدم وجود اهداف عینی و دقیق، عدم تطابق اهداف با شرایط موجود، عدم پاسخ‌گویی به نیازهای دانشجویان، پایین بودن بنیهٔ علمی دانشجویان، عدم انعطاف سرفصل‌های مصوّب، تغییر مداوم نیازها، تخصص و مهارت کمِ اجراکنندگان، عوامل متغیر سیاسی اجتماعی، کم شدن علاقهٔ دانشجویان، حجم زیاد مطالبَ و ساعات آموزشی کم، ذکر شده است.

- پاسخ‌های ارائه شده به سوال ۲ مصاحبه دربارهٔ ارزشیابی از محتوای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای

از دید اساتید و متخصصان تولید و اجرا، سرفصل‌ها و محتوای مناسبی در برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، مشخص نشده و ارائه نمی‌شود. دلایل مختلفی برای عدم تحقق سرفصل‌های برنامه‌های درسی مورد بررسی، وجود دارد. مانند عدم توجه به گزینش اساتید ماهر و متخصص در میان‌رشته‌ای‌های تدوین شده، که این امر مشکلاتی را در اجرا ایجاد می‌کند. از دلایل دیگر، عدم انعطاف سرفصل‌های مصوّب، و حجم زیاد مطالب و ساعات آموزشی کم، عنوان شده است. حجم بالای اطلاعاتی که بایستی به دانشجو در مدت زمان مشخص شدهٔ محدود کلاسی ارائه شود. همچنین مرتبط و ملموس نبودن دروس و واحدهای درسی برای دانشجویان، از دیگر عوامل زمینه‌ساز عدم موفقیت برنامه-ها از بُعد محتوا است.

- پاسخ‌های ارائه شده به سوال ۳ مصاحبه دربارهٔ ارزشیابی از روش‌های تدریس

[1]. Coding

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

در مجموع تمامی اساتید، و متخصصان نارضایتی خود را از روش‌های تدریس کنونی اعلام نموده و نیاز به تغییر و تحول در روش‌های تدریس را ضروری ارزیابی می‌نمودند. در کنار این مباحث، معتقد بودند که با توجه به بالا بودن حجم مطالب و محتوای آموزشی نسبت به ساعات برنامه درسی، لازم است شیوه‌های ارائه مکملی برای انتقال دانش، طراحی و ارائه شود. زیرا

- پاسخ‌های ارائه شده به سوال ٤ مصاحبه دربارهٔ ارزشیابی از روش‌های ارزشیابی

بنا به نظر اساتید هر سه گروه میان‌رشته‌ای، و متخصصان، روش‌های ارزشیابی بکار رفته کنونی، چندان مناسب نبوده و نیاز به تغییر و انتخاب روش‌های مناسب وجود دارد. در عین حالی که انتخاب روش ارزشیابی با توجه به ماهیت واحدهای مختلف درسی مانند واحدهای عملی، نظری؛ و به عبارت دیگر، اتخاذ روش ارزشیابی متناسب با موضوع درسی، محور انتخاب باشد. همچنین از روش‌های ارزشیابی بهره گرفته شود که یادگیری-های واقعی دانشجویان را مورد ارزشیابی قرار دهد نه محفوظات ایشان را.

- پاسخ‌های ارائه شده به سوال ٥ مصاحبه دربارهٔ ارزشیابی از دوره‌های بازآموزی اساتید برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای

تحلیل‌ها نشان می‌دهد که این افراد تمایلی برای شرکت در دوره‌های بازآموزی کنونی ندارند. دلایل عدم استقبال عبارتنداز: نبود دوره‌های مناسب علمی و تخصصی، که این مورد تأکیدترین دلیل اساتید شرکت نکرده در دوره‌ها بود؛ وقت‌گیر بودن این دوره‌ها؛ عدم احساس نیاز به شرکت در این دوره‌ها؛ معنی‌دار نبودن دوره بازآموزی. در مجموع تحلیل نتایج نظرات اساتید، و متخصصان، حاکی از عدم برگزاری دوره‌های بازآموزی تخصصی لازم برای اساتید است. بنابراین با توجه به اهمیت برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای لزوم طراحی و اجرای مداوم چنین دوره‌های علمی، توسط تمامی اساتید و متخصصان مورد تأکید بود.

- پاسخ‌های ارائه شده به سؤال ٦ مصاحبه دربارهٔ طراحی و تولید برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای

در بیانات مطرح شده متخصصان تولید، نظر تمامی متخصصان، یکسان است. به نظر ایشان، برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای طراحی شده کنونی، در هیچ یک از سه حوزهٔ میان-رشته‌ای، موفقیت مورد انتظار را بدست نیاورده است. طراحی و اجرای برنامه‌ها بدون تأمل و بررسی چندجانبه، و با شتاب‌زدگی انجام می‌شود که نتیجه‌ای جز عدم دستیابی به اهداف میان‌رشته‌ای، در پی نخواهد داشت. به نظر متخصصان تولید، بسیاری از برنامه‌ها به خوبی طراحی و سندسازی می‌شوند، ولی زمینهٔ اجرایی موفق پیدا نمی‌کنند. برای مثال، عدم اختصاص بودجهٔ مناسب و عدم حمایت مالی، اجرای بهترین برنامه‌های طراحی شده را با شکست مواجه می‌سازد. از دیگر مؤلفه‌ها، وجود مقررات اداری وقت‌گیر، و دخالت سلایق فردی بعد از اتمام طراحی است.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

- پاسخ‌های ارائه شده به سوال ٧ مصاحبه دربارهٔ سازماندهی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای

بنا به نظر متخصصان تولید برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، روش‌های سازماندهی به‌کار رفته در تدوین برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، مناسب ماهیت این برنامه‌ها نیست. زیرا هر یک از دروس، پیرامون سرفصل‌های اصلی، موضوعات، و ایده‌های حاکم بر برنامه، سازمان‌دهی نشده‌اند؛ و تعادل مؤثری در وسعت (ظهور رشته‌های چندگانه)، عمق (دانش مربوط به رشته‌های مختلف) و ترکیب (فرصت‌هایی برای تلفیق) در برنامهٔ‌درسی میان‌رشته‌ای برقرار نشده است.

در بخش **کمّی** پژوهش، درصدد تحلیل نتایج نظرسنجی از دانشجویان مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکترای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای دانش‌محور، مسئله‌محور و دانش– دین‌محور است. برای پاسخ به سؤالات پژوهش، به ارزشیابی عناصری از برنامهٔ‌درسی پرداخته که دانشجویان درکی از آن داشته و با آن سروکار دارند. این عناصر عبارتند از: هدف، محتوا، روش‌تدریس، روش ارزشیابی. در پرسشنامهٔ محقق ساخته، برای ارزشیابی هدف، ٤ سؤال؛ محتوا، ٩ سؤال؛ روش تدریس، ٣ سؤال؛ روش ارزشیابی، ٤ سؤال؛ طراحی و اجرا شد.

پرسش پژوهشی ١– آیا اهداف دقیقی در برنامهٔ‌درسی دروس میان‌رشته‌ای، تعیین شده است؟

جدول شماره ٦: آزمون خی٢ در پرسش اول

سؤالات	بسیار کم		کم		متوسط		زیاد		خیلی زیاد		خی٢	سطح معنی داری
	N	٪	N	٪	N	٪	N	٪	N	٪		
١.آگاهی از اهداف برنامهٔ درسی خود	١٦	٣,٤	٧٦	١٦,٢	**٢١٠**	٤٤,٧	١٣٦	٢٨,٩	٣٢	٦,٨	٢٧٠,٩٧	٠,٠٠
٢.دقیق و روشن بودن اهداف	٤٦	٩,٨	١٦٠	٣٤	**٢٠٠**	٤٢,٦	٥٢	١١,١	٨	١,٧	٢٩٠,٢٦	٠,٠٠
٣.آگاهی دادن اساتید	٣٨	٨,١	١١٠	٢٣,٤	**٢١٢**	٤٥,١	٩٢	١٩,٦	١٨	٣,٨	٢٤٥,٧	٠,٠٠
٤. میزان دستیابی به اهداف در پایان نیمسال	٣٨	٨,١	١٢٨	٢٧,٢	**٢١٨**	٤٦,٤	٦٨	١٤,٥	٨	١,٧	٣٠١,٣	٠,٠٠

آزمون خی٢ یک‌راهه نشان می‌دهد این تفاوت میان گزینه‌ها با اطمینان Pv=٠,٩٩ و میزان خطای α=٠,٠١ معنی‌دار است.

پرسش پژوهشی شماره ٢: آیا محتوای مطلوب میان‌رشته‌ای در نظر گرفته شده است؟

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

سؤالات	جدول شماره ۷: آزمون خی۲ در پرسش دوم										خی۲	سطح معنی‌داری
	بسیار کم		کم		متوسط		زیاد		خیلی زیاد			
	N	٪	N	٪	N	٪	N	٪	N	٪		
۵. رعایت تنوع دروس در برنامهٔ	۵٤	۱۱,۵	۱۲٤	۲٦,٤	**۱۷٦**	**۳۷,٤**	۹۰	۱۹,۱	۲۲	٤,۷	۱۵٤,۷۳	۰,۰۰
٦. کمک دروس در به‌دست آوردن تخصص لازم رشته	٤٦	۹,۸	۱٤۰	۲۹,۸	**۱۷۰**	**۳٦,۹**	۹۰	۱۹,۱	۱۸	۳,۸	۱۷۲,۲	۰,۰۰
۷. مشارکت شما در تعیین محتوای مطالب کلاس درس	۷٤	۱۵,۷	۱٤٤	۳۰,٦	**۱٦۰**	**۳٤**	۷۸	۱٦,٦	۱٤	۳	۱٤۸	۰,۰۰
۸. ارتباط دروس با یکدیگر، در رشته	٤٦	۹,۸	۹۸	۲۰,۹	**۱۹۲**	**٤۰,۹**	۱۰٦	۲۲,٦	۲٦	۵,۵	۱۷۸,۳۲	۰,۰۰
۹. استفاده از مطالب علمی	۵٤	۱۱,۵	۱۲۰	۲۵,۵	**۲۰۲**	**٤۳**	۷۲	۱۵,۳	۲۰	٤,۳	۲۱۲,۵۹	۰,۰۰
۱۰. پاسخ‌گویی به نیازهای یادگیری شما،	۷۸	۱٦,٦	۱۰٤	۲۲,۱	**۲۱۲**	**٤۵,۱**	۵۰	۱۰,٦	۲۰	٤,۳	۲۳۳,٦۷	۰,۰۰
۱۱. پاسخ‌گویی به نیازهای اجتماعی شما،	۷٦	۱٦,۲	۱۲۰	۲۵,۵	**۱٦٤**	**۳٤,۹**	۸٦	۱۸,۳	۱٦	۳,٤	۱۳۰,۲۵	۰,۰۰
۱۲. کمک از مفاهیم سایر رشته‌ها در درک	۷۸	۱٦,٦	۱۱۸	۲۵,۱	**۱۵۲**	**۳۲,۳**	۱۰٤	۲۲,۱	۸	۱,۷	۱۲٦,۸۷	۰,۰۰
۱۳. بهره‌مندی‌از تجارب یادگیری سایر رشته‌ها در افزایش یادگیری خود	۷٤	۱۵,۷	۱٦۰	**۳٤**	۱٤٤	۳۰,٦	۸۲	۱۷,٤	٦	۱,۳	۱٦۲,٤۵	۰,۰۰

آزمون خی۲ نشان می‌دهد تمامی تفاوت‌ها با سطح اطمینان Pv=۰,۹۹ و میزان خطای α=۰,۰۱ مورد تأیید قرار می‌گیرد.

پرسش پژوهشی ۳- آیا از روش‌های تدریس نوینی در کلاس‌های درس میان‌رشته‌ای، استفاده می‌شود؟

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

جدول شماره ٨: آزمون خی٢ در پرسش سوم

سؤالات	بسیار کم		کم		متوسط		زیاد		خیلی زیاد			سطح معنی-داری
	N	٪	N	٪	N	٪	N	٪	N	٪	خی٢	
١٤. رضایت از روش‌های تدریس در کلاس درس	٥٦	١١,٩	١٤٠	٢٩,٨	١٨٢	**٣٨,٧**	٧٢	١٥,٣	١٦	٣,٤	١٩١,٧٢	٠,٠٠
١٥. مشارکت در ارائه محتوا و بحث کلاسی	٣٨	٨,١	١٠٨	٢٣	١٧٠	**٣٦,٦**	١٢٦	٢٦,٨	٢٦	٥,٥	١٥٧,٦٤	٠,٠٠
١٦. استفاده از روش‌های تدریس جدید	٥٤	١١,٥	١٤٤	٣٠,٦	١٦٢	**٣٤,٥**	٨٦	١٨,٣	٢٢	٤,٧	١٤٩,٢٦	٠,٠٠

با توجه به میزان به‌دست‌آمده از خی٢ و سطح معنی‌داری آن می‌توان گفت این تفاوت درصد میان گزینه‌ها با اطمینان Pv=٠,٩٩ و میزان خطای α=٠,٠١ مورد تأیید است.

پرسش پژوهشی ٤- آیا از روش‌های ارزشیابی مناسبی برای ارزشیابی دانشجویان میان‌رشته‌ای، استفاده می‌شود؟

جدول شماره ٩: آزمون خی٢ در پرسش چهارم

سؤالات	بسیار کم		کم		متوسط		زیاد		خیلی زیاد		خی٢	سطح معنی‌داری
	N	٪	N	٪	N	٪	N	٪	N	٪		
١٧. رضایت از روش‌های	٦٤	١٣,٦	١٤٦	٣١,١	٢٠٨	٤٤,٣	٣٤	٧,٢	٨	١,٧	٢٩٩,٧٣	٠,٠٠
١٨. استفاده از روش‌های ارزشیابی	٦٠	١٢,٨	١٦٦	٣٥,٣	١٨٢	**٣٨,٧**	٥٠	١٠,٦	٦	١,٣	٢٥٦	٠,٠٠
١٩. استفاده از روش‌های ارزشیابی	٦٢	١٣,٢	١٥٨	٣٣,٦	١٨٢	**٣٨,٧**	٥٨	١٢,٣	٨	١,٧	٢٣٠,٢٩	٠,٠٠
٢٠. مشارکت در انتخاب روش‌های ارزشیابی	٢٤٤	**٥١,٩**	١١٢	٢٣,٨	٩٦	٢٠,٤	١٦	٣,٤	٢	٠,٤	٣٩٧,٦١	٠,٠٠

با توجه به میزان به دست آمده از خی٢ و سطح معنی‌داری آن می‌توان گفت این تفاوت درصد میان گزینه‌ها با اطمینان Pv=٠,٩٩ و میزان خطای α=٠,٠١ مورد تأیید است.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

پس از گردآوری و تحلیل اطلاعات بدست آمده، **مرحلهٔ سوم** پژوهش انجام شد. به محک زدن و تعیین کیفیت برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای (مقایسه وضعیت موجود با وضعیت مطلوب). دو نوع شاخص و اطلاعات در مراحل قبل بدست آمد: دستهٔ اول از جنس شاخص‌ها و اطلاعات کیفی، و دستهٔ دوم از جنس شاخص‌ها و اطلاعات کمّی بودند. در بخش کیفی، جمع‌آوری داده‌ها به صورتی بود که امکان انطباق را فراهم می‌آورد و این انطباق از طریق تشخیص‌های کارشناسی و به شیوهٔ تفسیری صورت می‌گرفت. در بخش کمّی به این شرح عمل شد که از آزمون‌های آماری برای انطباق وضعیت موجود با وضعیت مطلوب به‌کار گرفته شد. در نهایت نتایج بررسی اطلاعات بدست آمده کیفی و کمّی، با اطلاعات مربوط به وضعیت مطلوب برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای مورد مقایسه قرار گرفت.

بحث و نتیجه‌گیری

برای پاسخ به پرسش اصلی پژوهش "وضعیت موجود برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای علوم انسانی در آموزش عالی ایران تا چه میزان با وضعیت مطلوب انطباق دارد؟" اطلاعات لازم از اساتید برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای مسئله‌محور، دانش‌محور، و دانش- دین‌محور، و دانشجویان سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکترای این گروه‌ها؛ و نیز متخصصان تولید و اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، به‌دست آمده است. اطلاعات مربوط به متخصصان تولید و اجرا، و اساتید مدیریت امور فرهنگی، مشاوره، و علوم قرآن و حدیث از طریق مصاحبهٔ نیمه‌ساختاریافته؛ و اطلاعات مربوط به دانشجویان سه مقطع هر سه میان‌رشته، از طریق پرسشنامهٔ محقق ساخته جمع‌آوری شد. پاسخ‌های بدست آمده از مصاحبه‌ها با استفاده از روش کدگذاری، و پاسخ‌های به‌دست آمده از پرسشنامه‌ها نیز با استفاده از آزمون‌های خی‌دو، تحلیل شد.

در مورد شاخص ارزشیابی اول که "نسبت استاد به دانشجو" می‌باشد، به‌طور متوسط در برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، این نسبت ۱ به ۳۲ نفر است که بر اساس الزامات قضاوت، وضعیت نامطلوبی دارد (به‌جز گروه میان‌رشته دانش- دین‌محور که دارای وضعیت مطلوبی است). با توجه به اینکه تعداد زیاد دانشجویان کارشناسی، کارشناسی ارشد و حتی دکترا در یک کلاس، کیفیت تدریس را تحت تأثیر قرار داده و در دستیابی به اهداف مورد نظر ایجاد اختلال می‌کند، این مسئله در مورد میان‌رشته‌ای‌ها که دو یا چند حوزه را تحت پوشش قرار می‌دهند، بیشتر نمایان می‌شود.

شاخص "تناسب برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای با تخصص اساتید"، در میان‌رشته‌های مسئله‌محور، نسبتاً مطلوب، و در میان‌رشته‌های دانش‌محور و دانش- دین‌محور دارای وضعیت مطلوبی می‌باشد. یکی از موارد مربوط به امکانات آموزشی، اساتید مورد نیاز

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

میان‌رشته‌ای است که بر اساس یافته‌های این پژوهش، در گروه دوم و سوم دارای وضعیت مطلوب، و در گروه اول دارای نسبتاً مطلوبی می‌باشد.

شاخص‌های مربوط به بُعد اهداف برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، نشان می‌دهد از دید اساتید و دانشجویان میان‌رشته‌ای، و متخصصان تولید و اجرای این برنامه‌ها، اهداف دقیقی در برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، تعیین نشده است. همچنین اهداف طراحی شده، از شفافیت چندانی برخوردار نبوده و تحقق نیافته‌اند. در شاخص‌های مربوط به بُعد محتوای این برنامه‌ها، به نظر گروه‌های اطلاع‌رسان مذکور، محتوای مطلوبی در برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای ارائه نشده است. در شاخص‌های مربوط به ابعاد روش‌های تدریس و ارزشیابی، تاحدودی از روش‌های نوینی در کلاس‌های درس میان‌رشته‌ای بهره گرفته می‌شود.

در مورد شاخص اجرای دوره‌های بازآموزی اساتید، بررسی نتایج به‌دست آمده حاکی از آن است که اساتید رضایت چندانی نداشته و خواستار طراحی و اجرای دوره‌های بازآموزی تخصصی بودند. بنا به نظر متخصصان تولید، طراحی و سازماندهی این برنامه‌ها نیز به‌صورت میان‌رشته‌ای و رضایت‌بخش نبوده و پاسخ‌گوی نیازهای ابعاد مختلف فردی، اجتماعی، فرهنگی، علمی، و اقتصادی نیست. به‌طور کلی، علیرغم نقش میان‌رشته‌ای‌ها در ارتقای کمّی و کیفی علوم انسانی، آن‌چنان که لازمه پیشبرد آن حوزه است، در ایفای نقش خود موفق نبوده است.

در مورد شاخص‌های مربوط به بُعد طراحی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، تحلیل دیدگاه‌های متخصصان تولید برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای نشان از عدم موفقیت برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای طراحی شده کنونی دارد. در دلایل این شکست، طراحی برنامه‌هایی با عدم قابلیت اجرا در دنیای واقعی (بیرون از نوشته‌های کاغذی) و عدم ایجاد ظرفیت اجرای چنین برنامه‌هایی ذکر شده است. از دیگر دلایل، فقدان کارایی لازم برنامه‌های درسی کنونی است که به ظاهر، عنوان میان‌رشته‌ای دارند؛ ولی همانند برنامه‌های رشته‌ای اجرا می‌شود. همچنین عدم اتصال تخصصی مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری، از دلایل دیگر این عدم موفقیت است. برای مثال برای چندین میان‌رشته طراحی و اجرا شده در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری؛ دوره کارشناسی طراحی نشده است مانند میان‌رشته مطالعات جهان. دانشجوی پذیرفته شده در مقطع کارشناسی ارشد از سایر رشته‌ها و میان‌رشته‌های مرتبط یا نامرتبط، وارد چنین میان‌رشته‌ای شده و بدون آگاهی از اطلاعات پایه‌ای و اولیه، شروع به دریافت اطلاعات تخصصی می‌کند. در این میان، بدون تسلط به این اطلاعات، انتظار شکل‌گیری قدرت تحلیل و نقد دانشجو (با گذراندن ۲۸ یا ۱۸ واحد کارشناسی ارشد یا دکترا) وجود دارد که انتظار نابه‌جایی است که این مسئله نیاز

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

به تأمل، تجدیدنظر و اصلاح دارد. بنابراین، طراحی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای فعلی، نیاز به بازنگری دارند. تحلیل دیدگاه‌های متخصصان تولید درباره روش‌های سازمان‌دهی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، نشان می‌دهد روش‌های سازماندهی به‌کار رفته در تدوین برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، پاسخ‌گو نبوده و مناسب نیست. از دلایل این ادعا، عدم وجود رابطه و انسجام بین سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکترا در یک میان‌رشته است. از نظر کاربردی نیز سازماندهی این برنامه‌ها با مشکل مواجه بوده و پاسخ‌گوی نیازهای فردی و اجتماعی نیست. نکتهٔ دیگری که در سازمان‌دهی برنامهٔ‌درسی جای خالی آن دیده می‌شود، عدم توجه به دروس پیش‌نیاز است. به‌ویژه این کمبود، زمانی پرزنگ می‌شود که دانشجویی از سایر رشته‌ها وارد دوره تحصیلات تکمیلی شده و بدون اشراف به اطلاعات پایه‌ای، در معرض اطلاعات تخصصی فراوانی قرار می‌گیرد. همچنین عدم توجه به ارتباط بین دروس، در یک مقطع تحصیلی یک میان‌رشته است. دانشجو قادر به برقراری ارتباط و فهم لزوم یادگیری تعدادی از دروس نبوده و در سردرگمی به سر می‌برد. برای انجام طراحی موفق برنامهٔ‌درسی، در نظر گرفتن مؤلفه‌های ذکر شده در سازماندهی، نیاز است.

بررسی کیفیت برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، موضوعی است که جای خالی آن در تحقیقات داخلی مشاهده می‌شود. آن‌چه از مطالعات و پژوهش‌های انجام شده در ایران و سایر کشورها مانند رسالهٔ دکتری کیذوری (۱۳۹۲)، پژوهش مهرمحمدی و کیذوری (۱۳۸۹)، رسالهٔ دکتری سلیمی (۱۳۸۹)، پایان‌نامهٔ نورآبادی (۱۳۸۹)، پژوهش خاکباز و موسی‌پور (۱۳۸۸)، پژوهش لزلی ریئل[1] (۲۰۱۲)، کورمک، پانسینی و تات[2] (۲۰۱۰)، بیلت[3] (۲۰۰۹)، وترز[4] (۲۰۰۸)، نیکی‌تینا[5] (۲۰۰۵)، و رسالهٔ دکتری دیوول[6] (۱۹۹۹)؛ می‌توان استنتاج نمود، این است که: تمامی پژوهش‌ها به نحوی به مسئلهٔ برنامهٔ‌درسی به‌خصوص در نظام آموزش عالی و نقاط قوت و ضعف آن؛ برنامهٔ‌درسی میان‌رشته‌ای در قرن حاضر و مزایا و معایب آن، تقاضای رو به افزایش آن جهت جای‌گزینی به جای سایر برنامه‌های درسی، انجام شده است که نشان از اهمیت این موضوع دارد. همچنین در کنار موارد ذکر شده، راهکارهایی جهت بهبود و حل مشکلات نظام آموزشی ارائه شده است. لازم است نتایج به‌دست آمده از این بررسی‌ها، مورد توجه محققان، طراحان، برنامه‌ریزان

1. Real, Leslie. A
2. Cormack & Pancini & Tout
3. Billett
4. Weters
5. Nikitina
6. Duevel

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

و مجریان امر قرار گیرد تا در طراحی، برنامه‌ریزی و اجرای برنامهٔدرسی میان‌رشته‌ای استفاده نموده و همزمان به تمام جوانب امر توجه کنند. همچنین در کنار مطالعات و پژوهش‌های انجام شده، مطالعاتی در زمینهٔ کاربرد این برنامهٔدرسی در علوم انسانی صورت گرفته است.

با توجه به اینکه افزایش نسبت میان‌رشته‌ها به رشته‌ها بر اساس مطالعات و پژوهش-های بسیاری مورد تأکید قرار گرفته است، وضع موجود و نسبت میان‌رشته‌ها به رشته‌های علوم انسانی در ایران در مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری، مطابق پژوهش مهرمحمدی و همکاران (۱۳۹۱) نشان می‌دهد:

– در رشته‌های موجود در دوره‌های کارشناسی علوم‌انسانی، «۹۰ عنوان (۳۱ درصد) رشته و بقیه (٦۹ درصد) در گروه میان‌رشته‌ای‌ها قرار دارند»؛ نسبت میان‌رشته به رشته در مقطع کارشناسی، سه به یک، می‌باشد.

– در رشته‌های موجود در دوره‌های کارشناسی ارشد علوم‌انسانی، «٦٦ عنوان (۱۷/۹ درصد) رشته و بقیه (۷۲/۱ درصد) عناوین در گروه میان‌رشته‌ای‌ها قرار دارند»؛ نسبت میان‌رشته به رشته در مقطع کارشناسی ارشد، پنج به یک می‌باشد.

– در رشته‌های موجود در دوره‌های دکترای علوم‌انسانی، «٦۱ عنوان (۲۹/۳ درصد) رشته قلمداد کرد. بقیهٔ عناوین در گروه میان‌رشته‌ای‌ها قرار دارند»؛ نسبت میان‌رشته به رشته در مقطع دکترا، سه به یک می‌باشد.

به عبارت دیگر، در اولین شاخص ارزشیابی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، نسبت میان‌رشته به رشته مشخص شده بود که نسبت پنج به یک در کارشناسی ارشد، و نسبت سه به یک در مقاطع کارشناسی و دکترا می‌باشد. برای افزایش این نسبت، نیاز به اتخاذ نگاه سیاست‌گذارانه‌ای است. در افزایش رشد کمّی میان‌رشته‌های علوم انسانی، لازم است ابتدا به نیازهای کاربردی کشور توجه نمود (و به آینده‌شناسی آن توجه نمود). زمانی که مسائل کشور با نگاه میان‌رشته‌ای نگریسته می‌شود، برای حل آن مسئله، متخصص مورد نیاز خود را می‌طلبد. بنابراین از آنجایی که فهرست نیازهای میان‌رشته‌ای کشور فراوان است، پیدایش میان‌رشته‌ای‌های متناسب با نیازهای جامعه باعث رشد کمّی علوم انسانی خواهد شد. زیرا هر یک تبدیل به میان‌رشته، گرایش و یا درس مورد نیاز می‌شوند. در این میان، رشد کیفی نیز اهمیت می‌یابد. در حال حاضر، وضع موجود میان‌رشته‌ای‌ها، آنچنان که باید و شاید مطلوب نیست. زیرا هم از نظر تعداد میان‌رشته‌ای‌هایی که کشور به آنها نیازمند است، هم از نظر تأمین محتوا مانند ترجمه کتاب، تألیف کتاب‌های درسی؛ و هم از نظر تأمین اساتید میان‌رشته‌ای، مشکل وجود دارد. برای تأمین اساتید میان‌رشته‌ای، نیاز به برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی، تدارک فرصت‌های مطالعاتی میان‌رشته‌ای، و غنا

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

بخشیدن به کتابخانه‌های دانشکده‌ای و دانشگاهی با جدیدترین کتاب‌ها و مجلات بین-المللی و پایگاه‌های اطلاعاتی لازم در راستای آن میان‌رشته است.

همچنین با در نظر گرفتن اینکه میان‌رشته‌ای‌ها دو یا چند حوزه را تحت پوشش خود قرار می‌دهند، لازم است چند نکته در طراحی و اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای مدنظر باشد. اول اینکه بنا به ماهیت این برنامه‌ها، کلاس‌های درسی استادمحور است تا کتاب درسی‌محور؛ و این در مورد هر سه گروه مسئله‌محور ، دانش‌محور، و دانش- دین-محور حاکم است. به عبارت دیگر، پایین آوردن نسبت استاد به دانشجو از یک‌طرف، و میان‌رشته‌ای و چندرشته‌ای بودن علم استاد از طرف دیگر، و ارائهٔ دروس (بیشتر) عملی و کارگاهی تا دروس نظری محض، یا ارائهٔ دروس نظری و عملی به صورت همزمان (به-ویژه در گروه مسئله‌محور ، دانش‌محور)؛ محور تدوین برنامه‌ها قرار گیرد.

طراحی برنامه‌های درسی هر سه گروه میان‌رشته‌ای در حال حاضر دارای وضعیت خاکستری است. زیرا آن‌چنان که لازم است واقعیت‌ها و نیازهای واقعی کشور در نظر گرفته نشده است. در مرحلهٔ طراحی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، ضمن بهره‌مندی (نه گرته‌برداری صرف) از برنامه‌های درسی مشابه در کشورهای پیشرو، با عنایت به اقتضاعات و مسائل واقعی کشور خودمان، و نیز زنجیره افقی و عمودی مفاهیم مورد نیاز، فعالیت تدوین برنامهٔدرسی انجام گیرد. برای لحاظ کردن تنوع دروس، توجه به محیط کاری طالبِ آن متخصص میان‌رشته‌ای آینده، ضروری است. به عبارتی تنوع دروس را محیطی تعیین می‌کند که برنامه‌ها در آن استقرار می‌یابند با در نظر گرفتن تجارب کشورهای پیشرو؛ که این نکته بیشتر در مورد برنامه‌های درسی میان‌رشته‌های گروه دانش-محور مطرح است. در مرحله طراحی، علاوه بر توجه به مسائل فوق، توجه به تدوین دوره‌های بازآموزی مناسب سه نوع میان‌رشته‌ای، اجتناب‌ناپذیر است. این امر آنجا خود را نشان می‌دهد که بر اساس سیاست نانوشته وزارت علوم، در دو یا سه دههٔ گذشته، اکثر فارغ‌التحصیلان دانشگاهی، اعزام‌شدگان به خارج، دوره‌های دکتری برگزار شده، و حتی تربیت استاد و مدرس، به میان‌رشته‌ای بودن آنچنان توجهی نشده است. بنابراین در مرحلهٔ طراحی و هدف‌گذاری، توجه به تخصص میان‌رشته‌ای اساتید و تقویت این مهارت با برگزاری دوره‌های بازآموزی و تدارک امکانات مورد نیاز، لازم است.

با گسترش امکانات فناوری مانند اینترنت، دسترسی به پایگاه‌های اطلاعاتی و در نتیجه کتاب‌ها و مقالات میان‌رشته‌ای از سراسر دنیا مهیا شده است. برای اجرای موفق برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای طراحی شده، فراهم نمودن تجهیزات و امکانات آموزشی مورد نیاز، اقدام مهمی است. وضع موجود حاکی از شرایط نسبتاً مطلوب است که برای

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

رسیدن به وضعیت مطلوب، نیاز به انجام اقداماتی وجود دارد. به عبارت دیگر، برای تجهیز کتابخانه‌ها نیاز به امکان دسترسی به کتاب‌ها و مجلات میان‌رشته‌ای وجود دارد.

یکی از ویژگی‌های برنامهٔدرسی میان‌رشته‌ای موفق، رعایت زنجیرهٔ افقی و عمودی مفاهیم و ایجاد پیوندهای مناسب افقی و عمودی در سازماندهی آن است. پیچیدگی رعایت این نکته در این نوع برنامه‌های درسی کاملاً مبرهن است. زیرا ماتریس گاهی به‌جای دووجهی بودن، چندوجهی و پیچیده است. با توجه به اینکه اغلب متخصصانی که به طراحی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای می‌پردازند، دانش میان‌رشته‌ای ندارند؛ و اگر دانش آن را داشته باشند، دانش مربوط به طراحی آن را ندارند. به عبارت دیگر دانش فنی لازم را نداشته و پایه‌های آن حوزه شکل نگرفته است. بنابراین در این زمینه‌ها ضعیف عمل می‌نمایند و نتیجهٔ آن در عمل دیده می‌شود. همچنین در سازمان‌دهی این برنامه‌ها، توجه به سازمان‌دهی دروس، پیرامون سرفصل‌ها و محتوا لازم است که در برنامه‌های درسی موجود، به قدر کفایت وجود ندارد. این مسائل در سازمان‌دهی هر سه نوع برنامهٔدرسی میان‌رشته‌ای وجود دارد.

ارتباط دروس یک میان‌رشته، و همکاری بین میان‌رشته‌ها، از دیگر شاخص‌هایی است که در طراحی و اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای مورد توجه قرار گیرد. کار میان‌رشته‌ای و ارتباطات میان‌رشته‌ای، منوط به داشتن زبان مفاهمه میان‌رشته‌ای است. به عبارت دیگر، نیازمند افرادی است که به زبان میان‌رشته‌ای مسلط باشند و تعدادشان نیز به حد مطلوبی برسد تا بتوانند مفاهمه‌های بین‌رشته‌ای را چه درون میان‌رشته خود و چه بین رشته‌ها و مراکز دیگر، برقرار کند. هنوز افرادی که بتوانند این مفاهمه‌ها را اجرا نمایند، بسیار کم است.

در مرحلهٔ طراحی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، طراحی تجربه‌های یادگیری کافی مطرح است. به دلیل اینکه اساتید و متخصصانی که به طراحی این برنامه‌های درسی می‌پردازند، به ندرت اهل نظر و عمل هستند، ترکیب نظر و عمل نیز به خوبی در برنامه‌های هر سه نوع میان‌رشته انجام نمی‌گیرد. همچنین شفاف‌سازی اهداف در مورد تمامی عناصر برنامهٔدرسی، امری لازم و ضروری است. عدم توجه به این امر، سبب می‌شود اهداف دیگری مانند مدرک‌گرایی، جایگزین اهداف اصیل آن میان‌رشته شود.

با توجه به اینکه انتظار می‌رود دانشجویی که از یک میان‌رشته فارغ‌التحصیل می‌شود، میان‌رشته‌ای عمل کند؛ در عمل این انتظار محقق نمی‌شود. زیرا اولاً بستگی به این دارد که برنامهٔدرسی میان‌رشته‌ای مورد نظر، طراحی و اجرای دقیقی داشته است؟ و دوماً آیا سه سطح کارشناسی، ارشد و دکترا را طی کرده است؟ با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر، پاسخ آن کاملاً روشن است. در هیچ یک از سه گروه میان‌رشته‌ای، این اهداف محقق نشده

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

است. کوتاه بودن دوره‌های کارشناسی ارشد و دکترا، نکته دیگری است که نشان می‌دهد دانشجو در مدت زمان کوتاه با گذراندن واحدهای درسی اندک، به ادراک عمقی مطالب نرسیده و به دنبال آن، اهداف برنامه درسی محقق نمی‌شود. انفصال بین مقاطع تحصیلی و انتخاب رشته یا میان‌رشته‌های متفاوت از دوره کارشناسی در دورهٔ تحصیلات تکمیلی نیز منجر به عدم تحقق اهداف تدوین شده در مقاطع بالاتر تحصیلی می‌شود.

علاوه بر موارد ذکر شده، لازم است در این نوع برنامه‌های درسی، از روش‌های تدریس و ارزشیابی متفاوتی نیز استفاده گردد. در طراحی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، بهره‌مندی از روش‌های نوین یادگیری، از موارد مهمی است که برای اجرای موفق برنامه-های درسی میان‌رشته‌ای لازم است در نظر گرفته شود. زیرا روش‌های مونولوگی دیگر جوابگوی این نوع برنامه‌های درسی نیست. بنابراین بهره‌مندی از روش‌های تدریس نوین و ابزارهای کمک آموزشی مناسب آنها، و متناسب‌سازی روش ارزشیابی، در اجرای برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای توجه شود. نکته قابل توجه اینکه با توجه به اقتضای میان-رشته‌ای‌های سه گروه، این روش‌ها متفاوت هستند. همچنین عدم انعطاف سرفصل‌های مصوّب، و حجم زیاد مطالب و ساعات آموزشی کم، از دیگر مواردی است که در طراحی برنامه‌های درسی بدان توجه شود. حجم بالای اطلاعاتی که بایستی به دانشجو در مدت زمان مشخص شده محدود کلاسی ارائه شود. همچنین مرتبط و ملموس نبودن دروس و واحدهای درسی برای دانشجویان، از دیگر عوامل زمینه‌ساز عدم موفقیت برنامه‌ها از بُعد محتوا است.

با انسجام بخشیدن به داده‌های کمّی و کیفی تحقیق، کیفیت برنامه‌های درسی میان-رشته‌ای علوم انسانی روشن شد. در مجموع برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای طراحی و اجرا شده علوم انسانی در حال حاضر، در هیچ یک از سه گروه میان‌رشته‌ای، موفقیت مورد انتظار را به‌دست نیاورده است و از کیفیت مطلوبی برای آن برخوردار نمی‌باشد. تمامی مؤلفه‌های برنامهٔدرسی، (شامل طراحی، سازمان‌دهی؛ تدوین و تعیین اهداف، محتوا و سرفصل‌ها، روش‌های تدریس و ارزشیابی، و نیز دوره‌های بازآموزی اساتید) نیاز به بازنگری و تحول دارد. دلیل عمده آن، طراحی و اجرای برنامه‌ها بدون تأمل متخصصانه و بررسی چندجانبه، و با شتاب‌زدگی انجام می‌شود که نتیجه‌ای جز عدم دستیابی به اهداف برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، در پی نداشته است. بسیاری از برنامه‌ها به خوبی طراحی و سندسازی می‌شوند، ولی زمینهٔ اجرایی موفق پیدا نمی‌کنند. برای مثال، عدم اختصاص بودجهٔ مناسب و عدم حمایت مالی از طرف ارگان‌های مرتبط با آموزش عالی، اجرای بهترین برنامه‌های طراحی شده را با شکست مواجه می‌سازد. از دیگر مؤلفه‌های عدم موفقیت اجرای این برنامه‌ها، وجود مقررات اداری وقت‌گیر، و

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

دخالت سلایق فردی بعد از اتمام طراحی است. همچنین روش‌های سازمان‌دهی به‌کار رفته در تدوین برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای، مناسب ماهیت این برنامه‌ها نیست. زیرا هر یک از دروس، پیرامون سرفصل‌های اصلی، موضوعات، و ایده‌های حاکم بر برنامه، سازمان‌دهی نشده‌اند؛ و نیز، تعادل مؤثری در وسعت (ظهور رشته‌های چندگانه)، عمق (دانش مربوط به رشته‌های مختلف) و ترکیب (فرصت‌هایی برای تلفیق) در برنامهٔ‌درسی میان‌رشته‌ای برقرار نشده است. خلاقانه و اکتشافی عمل کردن و به عبارتی با بهره‌مندی از قدرت تفحص، اکتشاف و خلاقیت، می‌توان برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای مطلوب و موفقی طراحی نمود. به عبارت دیگر، در طراحی بایستی مطالعه منابع و برخورد خلاق با ضرورت‌ها مورد نظر باشد. همچنین طراحی خوب، مستلزم شناخت دقیق موضوع و گنجاندن تمامی مؤلفه‌ها در کنار هم، توجه به نیازهای دانشجویان و جامعه است، تعامل مستمر سیستم تولید با سیستم اجرا، توجه به تربیت اساتید مورد نیاز میان‌رشته‌های ایجاد شده، از ملزومات طراحی موفق است. نکته مورد توجه دیگر اینکه، بازنگری برنامه‌های درسی طراحی و اجرا شده، به صورت مکرر و مداوم با همکاری و همفکری اساتید و متخصصان، انجام گیرد.

در نهایت خروجی این پژوهش، ماتریسی می‌شود با ۹ ردیف و ١٦ ستون. به عبارت دیگر سه میان‌رشتهٔ مورد بررسی در سه مقطع کارشناسی، ارشد و دکترا؛ و ١٦ شاخص مورد بررسی برای ارزشیابی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای‌ها. تقاطع ردیف‌ها و ستون‌ها می‌شود وضع شاخص‌ها یا نتیجه ارزشیابی این برنامه‌ها، یا وضع مطلوب، نسبتا مطلوب یا نامطلوب آنها. اینکه وضع موجود در ۹ برنامهٔ‌درسی میان‌رشته‌ای، شاخص تعیین شده، دارای وضع مطلوب است یا خیر. به بیانی دیگر، با یک نگاه، وضعیت هر میان‌رشته در هر مقطع و در هر شاخص، روشن می‌شود (اینکه در کدام شاخص، اوضاع بهتر است و نباید دغدغهٔ زیادی داشت، در کدام اوضاع بحرانی است و باید نگران بوده و چاره‌ای اندیشید).

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

جدول شماره ۱۰: خلاصه نتایج ارزشیابی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای در سه مقطع کارشناسی، ارشد و دکترا

میان‌رشته‌ای‌ها/ مقاطع		شاخص‌های ارزشیابی	نسبت استاد به دانشجو	تناسب برنامه‌های درسی با نیازهای فرد و جامعه	تنوع دروس این برنامه‌ها با نیازهای فرد و جامعه	وجود اهداف دقیق در این برنامه‌ها برای دوره‌های آموزشی	میزان رضایت دانشجویان از کیفیت تدریس	ارائه دوره‌های جدید بازآموزی متناسب با نیازهای جامعه و تحولات	تناسب برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای با	تناسب این برنامه‌ها با تجهیزات و امکانات	برنامه‌ریزی نحوه ارتباط دروس با یکدیگر	سازماندهی هر یک از دروس، پیرامون سرفصل‌های اصلی	سازماندهی برنامه درسی بر اساس توالی مهارت‌ها	بکارگیری روش‌های تدریس نوین	بکارگیری روش‌های ارزشیابی با	همکاری رشته‌های مختلف علمی و علوم	طراحی تجربه‌های یادگیری میان-رشته‌ای	همکاری مستمر سایر گروه‌های آ
مسأله‌محور		کارشناسی	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب
		ارشد		نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب
		دکترا		نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب
دانش‌محور		کارشناسی	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نامطلوب	مطلوب	مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب
		ارشد		نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نامطلوب	مطلوب	مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب
		دکترا		نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نامطلوب	مطلوب	مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب
دانش- فن‌محور		کارشناسی	مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب
		ارشد		نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب
		دکترا		نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب	مطلوب	نامطلوب	نسبتاً مطلوب	نسبتاً مطلوب	نامطلوب	نامطلوب	نامطلوب

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

منابع

- بازرگان، عباس (۱۳۸۸). چگونگی ارزشیابی برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای. *فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی*. سال اول، شماره ۳، ص ٦٦- ۵۵ .
- خاکباز، عظیمه سادات؛ موسی‌پور، نعمت‌الله (۱۳۸۸). تجربه اجرای برنامه درسی میان‌رشته‌ای در ایران، بررسی موردی دوره کارشناسی ارشد آموزش ریاضی. *فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی*. سال اول. شماره ٤، ص ۱۲۱- ۸۵.
- دانشگاه امام صادق (ع) (۱۳۹۲). *دانشگاه در یک نگاه*. بازیابی: ۱۲ آذر ۱۳۹۲، از http://gzn.isu.ac.ir/details.aspx?p=news&id=62.
- دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۲). *مصوّبات شورای عالی انقلاب فرهنگی*. بازیابی: ۲۵ دی ۱۳۹۲، از http://sccr.ir/pages/?current=provlist .
- سلیمی، جمال (۱۳۸۹). *طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی بین‌رشته‌ای در دوره کارشناسی علوم اجتماعی*. رساله دکتری برنامه‌ریزی درسی. دانشگاه علامه طباطبایی. استاد راهنما: آقای دکتر ملکی.
- فتحی واجارگاه، کورش (۱۳۸۱). *نیازسنجی آموزشی: الگوها و فنون*. تهران. انتشارات آییژ.
- کلاین، جولی تامسون (۱۳۸۹). *فرهنگ میان‌رشته‌ای در آموزش عالی: الگویی برای شکل-گیری، استحکام‌بخشی و تداوم*. (هدایت‌الله اعتمادی‌زاده و نعمت‌الله موسی‌پور، مترجمان). چاپ اول. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- کرسول،جان؛ کلارک، ویکی‌پلانو (۲۰۰۷) (۱۳۹۰). *روش‌های پژوهش ترکیبی*. (علیرضا کیامنش و جاوید سرایی، مترجمان). چاپ اول. تهران: آییژ.
- کیذوری، امیر حسین (۱۳۹۲). *تبیین فرایند توسعه برنامه‌های درسی میان‌رشته‌ای در نظام دانشگاهی ایران با تاکید بر علوم انسانی*. رساله دکتری برنامه‌ریزی درسی. دانشگاه شهید بهشتی. استاد راهنما: آقای دکتر یمنی سرخابی.
- موسی‌پور، نعمت‌الله (۱۳۸۱). مبانی نظری الگوهای ارزشیابی آموزشی. *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی*. شماره ۲۳ و ۲٤ ، ص ۱٤٤-۱۱۹.
- مهرمحمدی، محمود؛ کیذوری، امیرحسین (۱۳۸۹). شاخص‌های ارزیابی کیفیت میان‌رشته‌ای-های دانشگاهی؛ ابزاری برای برنامه‌ریزی. *فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی*. سال دوم. شماره ۲، ص ۱۱۲- ۸۹ .

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]

- مهرمحمدی، محمود؛ موسی‌پور، نعمت‌الله؛ کیذوری، امیرحسین (۱۳۹۱). *ظرفیت‌های بین‌رشتگی رشته‌های علوم انسانی*. معاونت علمی و فناوری. مرحله سوم طرح ممیزی توسعه علوم.
- نورآبادی، سولماز (۱۳۸۹). *ضرورت و امکان تغییر برنامه درسی مصوّب نظام آموزش عالی ایران به برنامه درسی تلفیقی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه الزهراء (س). استاد راهنما: خانم دکتر احمدی.

-Billett, S (2009)." Realising the Education Worth Of Interdisciplinary Work Experiences in higher Education". *Studies in Higher Education*. 34. (7). P: 827- 843.

-Cormack.R.M; Pancini.G; Tout. D (2010). Learning Work: learning to Work and Learning to Learn. *Training Research*. 8. (1). P: 87 – 109.

-Creswell, J.W. (2012). *Educational Research (Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research)*. Fourth Edition. Pearson Education, Inc.

-Duevel, L. M (1999). *The international Baccalaureate experience: university perseverance, attainment and perspectives on the process*. Ph.D. *Purdue University*.

-Klein, J. T. (2010). *Creating Interdisciplinary campus cultures: a model for strength and sustainability.* San Francisco, Jossey Bass and the Association of American Colleges and Universities.

-Nikitina, S (2005). Pathway of interdisciplinary cognition. *Cognition and Instruction*. 23. (3). P: 389- 425.

-Real, Leslie A. (2012). Collaboration in the Sciences and the Humanities: A Comparative Phenomenology. *Journal of Theory, Research and Practice*. 11. (3) P: 250-261.

-Tashakkori, A. & C. Teddlie, Eds (2003). *Handbook of Mixed social and behavioral research methods*. First Edition. Sage Publication Inc.

-Weters, J (2008). A pathway to achievement. *T.H.E journal*. 35. (9). P: 32-36.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2026-11-12]